

naším základním, natož jediným teoretickým zdrojem. V tomto momentu, tedy v samém počátku našeho výzkumu, se ale může stát významným rozcestníkem, který nám pomůže zorientovat se v tom, jak na dané téma ten který obor nahlíží, co v něm zvýznamňuje jako zajímavé, a tedy i zkoumánihodné. Odborné učebnice, encyklopedie, slovníky a odborné bibliografické rešerše představují nejobecnější a nejširší oborový konsenzus o tom, jak se v dané době daný vědní obor děje. Tedy do jakého vědního pole chceme svým výzkumem vstoupit. Přičemž je dobrým zvykem kvalitních učebnic, slovníků, encyklopedií a bibliografických rešerší, že uvádějí základní odbornou literaturu k daným tématům, tedy klíčové teorie, které formují uvažování o daném tématu v rámci určitého oboru.

Tento aspekt je zároveň výhodou i nevýhodou. Výhodou je v tom smyslu, že nás tyto typy textů učí způsobu uvažování o daném tématu v kontextu příslušného vědního oboru, popř. vědní specializace. Nevýhodou může být, že aby se příslušné uvažování dostalo do tak autoritativního žánru, jakým je třeba učebnice, slovník či encyklopedie, pravděpodobně muselo projít obšírnou vědeckou diskuzí. A ta chvíli trvá. Jinými slovy, v těchto zdrojích obvykle nenalezneme nejnovější poznatky, jimiž námi zvolené téma aktuálně žije.

Pokud máme štěstí, nalezneme k tématu naší práce přehledovou odbornou stať. Jde o texty, které jsou publikovány v odborných časopisech (ale někdy i knižně) a jejichž cílem je systematizovat dosavadní vědění k nějakému tématu, tj. představit epistemologicko-teoretická východiska, jejichž prostřednictvím bylo téma dosud nahlíženo, a poukázat na jejich možnosti a vzájemné vztahy. Oproti učebnicím, slovníkům či encyklopediím bývají tyto syntézy aktuálnější a navíc zhusta představují nejen základní teoretické směry, ale i konkrétní výzkumy v dané oblasti.

V prvotní orientaci mohou nakonec pomoci i sylaby předmětů, které jsou ve vztahu k námi vybranému tématu vyučovány na vysokých školách. Zde můžeme využít i ono prosté „googlování“, ale musíme zvážit, které zdroje má smysl považovat za relevantní. Ideálně jde samozřejmě o předměty vyučované na prestižních univerzitách či vyučované osobnostmi, které mají v daném oboru ve vztahu k zvolenému tématu jistou erudici. Součástí vysokoškolských sylabů bývá nejen vcelku podrobný rozpis témat výuky, ale i seznam povinné a doporučené literatury. Lze tedy předpokládat, že jde o literaturu relevantní. Podobně nás samozřejmě může a má orientovat i výuka, kterou jsme dosud ve své škole absolvovali. Zatímco v učebnicích, encyklopediích a slovnících nalézáme perspektivy, které se staly kánonem v příslušné disciplíně, u aktuálně vyučovaných předmětů máme naději, že vyučující sleduje současné trendy a do výuky je zapojuje. Pokud se orientujeme i dle své vlastní zkušenosti s výukou, je přidanou hodnotou, že můžeme výběr epistemologicko-teoretického zázemí, a tedy výběr konkrétní odborné literatury, konzultovat i s příslušným vyučujícím, který může být potenciálním školitelem naší bakalářské práce. Tedy můžeme postupně uvést v soulad naše uvažování o tématu s perspektivou školitele (to je vcelku významné především u prvních kvalifikačních prací, tedy prací bakalářských).

Rámeček 3.2 → Primární, sekundární a terciární literatura

Odbornou literaturu, se kterou pracujeme, můžeme dělit dle způsobu a záměru jejího vzniku na primární, sekundární a terciární.

Za **primární literaturu** považujeme původní díla přinášející nová sdělení o výsledcích odborné, tedy vědecké a vědeckovýzkumné práce. Jedná se o knihy (monografie či kolektivní monografie), původní teoretické i empirické studie v odborných časopisech, publikované výsledky vědeckých výzkumů, sborníky z konferencí a kvalifikační práce.

Sekundární literatura vychází z primární literatury. Cílem sekundární literatury je systematicky zpracovat jednotlivé dosud třeba i roztroušené primární zdroje do komplexnějšího celku. Ten může být zacílen oborově, epistemologicky, tematicky i metodologicky. Podstatné je, že s ohledem na záměr tohoto zpracování je primární literatura analyzována a interpretována. Jinými slovy, v různých přehledových statích či výkladech můžeme nalézt velmi rozmanité interpretace primární literatury. Výhodou sekundární literatury ovšem je, že nám může kompetentně představit základní korpus primární literatury k tématu. Za sekundární literaturu jsou považovány přehledové stati v odborných časopisech, přehledové monografie, učebnice, recenze, rejstříky a indexy, ale také knihovní katalogy a databáze.

Terciární literatura přináší informace o primární a sekundární literatuře. Jde o selektivní výběr a shrnutí již publikovaných sdělení, většinou ve zhuštěné podobě. Jedná se např. o encyklopedie, skripta, naučné slovníky, databáze databází.

Poznátky, uvedené v odborné literatuře (vyjma kvalifikačních prací – viz dále), před vydáním procházejí recenzním řízením (peer-review), tedy procesem odborného kritického posouzení, které zajišťuje kvalitu této literatury s ohledem na aktuální poznání ve vědě a výzkumu: vědecká obec sama prostřednictvím recenzního řízení kontroluje kvalitu a relevanci vědeckých textů. Kritériem peer-review se tedy můžeme řídit i při rozhodování, zda text je, či není odborný. V odborných časopisech nalezneme informaci o průběhu recenzního řízení a o tom, které rubriky jsou recenzovány, v knihách pak bývají explicitně uvedeni recenzenti (pokud recenzní řízení nebylo anonymní, jak tomu mnohdy je třeba v současné anglosaské produkci, či pokud nejde o reedice starších textů), lektori či editoři textu, kteří za správnost publikované práce vedle autorů odpovídají.

Dalším možným zdrojem, který nás může dovést k relevantním odborným textům, jsou kvalifikační práce jiných studentů. Zatímco učebnice, encyklopedie, slovníky a různé typy odborných bibliografických rešerší jsou terciárními a sekundárními odbornými zdroji, kvalifikační práce, tedy práce bakalářské, magisterské či disertační, již patří k primárním zdrojům, protože

jejich cílem je vytvářet nějaké nové vědění. Ovšem to které „nové vědění“ bývá přímo úměrné tomu kterému typu kvalifikační práce, nehledě na schopnosti jejího autora. Proto při práci s těmito zdroji musíme být navýsost ostražití. Jak jsme uvedli v rámečku 3.2, jakýkoli odborný text prochází recenzním řízením, tedy můžeme předpokládat, že byl odbornou obcí vyhodnocen jako publikováníhodný a autor do výsledného textu zapracoval připomínky autorit daného oboru/tématu, které se k textu vyjádřily. Pokud jde o kvalifikační práce, jsou tyto připomínky vtělené do posudků dané práce, ale nikoli už do výsledného textu.

Přesto je namístě i tyto odborné zdroje sledovat. Jednak proto, že kvalifikační práce se zhusta zabývají tématy novými. Pokud jejich autoři pracují způsobem, který zde popisujeme, mohou natrefit na ona „bílá místa“, jichž si dosavadní věda nevěštila, resp. je dosud neuchopila. Kvalifikační práce se totiž soustředí, resp. by se soustředit měly, na velmi úzce vymezené téma, které se snaží postihnout co nejpodrobněji. Ve vztahu k výběru odborné literatury nám pak mohou nabídnout výběr přinejmenším základních teorií, jež jsou k danému tématu považovány za kanonické, tedy základní. Ovšem i obhájená kvalifikační práce může být založena na jednostranném výběru teoretického zázemí či na nevhodné kombinaci teoretických zdrojů. Navíc se nelze spolehnout na to, jak jsou dané teorie v kvalifikačních pracích popisovány, interpretovány, tedy obecně, jak se s nimi zachází. Kvalifikační práci je tedy nezbytné vždy číst v kontextu toho, na jak prestižním pracovišti vznikla, a vždy spolu s posudky, které tu kterou práci (ne)doporučovaly k obhajobě a které jsou v databázích kvalifikačních prací vždy zveřejňovány.

S veškerými doposud uvedenými zdroji teoretického zázemí našeho uvažovaného výzkumného projektu bychom měli pracovat především jako s inspirací pro další rozvažování naší další práce. V tuto chvíli, tedy poté, co jsme prozkoumali, jak se k našemu tématu staví různé učebnice, slovníky, encyklopedie, bibliografické rešerše a kvalifikační práce, už máme jisté vědění o tom, co se v tom kterém oboru či v tom kterém tématu zřejmě považuje za relevantní. Učebnice, slovníky, encyklopedie, bibliografické rešerše a kvalifikační práce nám poskytují jakési vstupní informace o tom, jak se námi vybrané téma obvykle uvažuje v kontextu daného vědního oboru či vědní odbornosti.

Pokud se ale chceme v procesu svého výzkumu posunout dále, nezbyvá, než se obrátit přímo k primární odborné literatuře. Tedy jak k autoritativním, tak i zatím třeba spíše okrajovým textům. Každopádně cílem našeho snažení je vyhledat základní korpus *primárních* textů, o něž se při formulaci našeho projektu můžeme opřít. Jde o texty, které se k tématu našeho výzkumu vztahují tak, že:

- 1) řeší stejné či obdobné téma;
- 2) pracují s epistemologickým a teoretickým zázemím, které zvažujeme použít i pro svůj výzkum;
- 3) inspirují nás co do použité metodologie;
- 4) prezentují výzkum, který probíhal ve stejném terénu, jako je námi zvažovaný (mohou nám tedy poskytnout kontextové informace k terénu);
- 5) umožní nám konfrontovat/interpretovat sebraná/vytvořená data inovativním způsobem.

V ideálním světě se nám v procesu tohoto brouzdání po uchopení tématu v různé literatuře podaří nalézt studii, která se zabývá přímo naším tématem. V současné vědě bývá samozřejmostí, že jakýkoli odborný text, který je založen na empirickém výzkumu, obsahuje celkem obširný výklad epistemologicko-teoretických a metodologických pozic a postupů, který byl autorem zpracován na základě jeho rešerše relevantní literatury k tématu (k rešerši viz kapitola 3.3.3). Pokud se nám podaří takový text či lépe několik takových textů vyhledat, máme takřka vyhráno. Nikoli samozřejmě proto, že bychom je snad chtěli opisovat, ale proto, že jejich prostřednictvím můžeme nejlépe nalézt ty momenty, terény, případy, zaměření, které jsou v kontextu aktuálního vědního poznání hodny nového výzkumu. A zároveň nám takové primární texty poskytnou vše, co pro uvažování o vlastním výzkumném projektu potřebujeme: epistemologicko-teoretické zázemí, metodologické inspirace, výsledky dosavadních výzkumů i kontextuální informace. Pokud najdeme takovou studii či ještě lépe studie, můžeme obvykle zvesela na všechny výše uvedené zdroje resignovat a soustředit se na studium, k němuž nás vedou právě tyto studie. To vše za dvou předpokladů: (1) musíme těmto studiím opravdu rozumět, pokud se tak dosud neděje, sekundární a terciární literatura nám může k dobrému porozumění významně pomoci, (2) musíme s nimi, ostatně stejně jako s jakoukoli jinou literaturou, pracovat podle pravidel publikační etiky – viz kapitola 4.5. Což samozřejmě obnáší i explicitní, důkladnou a argumentovanou informaci o inspiračních zdrojích – tématu a jeho zacílení, o teoriích i metodách výzkumu.

Pro případ, že by se nám doposud při využití výše uvedených postupů při vši snaze nepodařilo na takovou studii natrefit, se nyní podívejme na to, jak a jakou primární literaturu vyhledávat, podrobněji.

3.3.2 Role odborné literatury v procesu empirického výzkumu

Nechme chvíli stranou fotbalové fanoušky a představme si třeba situaci, že *jsme na svých toulkách po severních Čechách natrefili na to, že ještě poměrně nedávno na některých místech byly živoucí vesnice. V důsledku plánované těžby hnědého uhlí byly ovšem „zrušeny“, tj. de facto srovnány se zemí. A nás zajímá, jak lidé, kteří byli nuceně vystěhováni z některé takové obce XY v 80. letech 20. století, tedy „vykořeněni“ z místa svého původu, dnes rozumí tomu, co je to „domov“* (tento příklad je volnou asociací k bakalářské práci Iwany Růžičkové /2009/).

- 1) Teoretická literatura jako zdroj epistemologických (paradigmatických) a teoretických východisek (**teoreticko-epistemologická**)

Nejprve spolu s autorkou výzkumu uvažujme: *Co je to domov? Jde o nějakou jasnou a samozřejmou kategorii/koncept? Uvažuje se nějak o „domově“ v sociologii, antropologii, psychologii, jinde? Jak? Je „domov“ jakousi esencí, nebo spíš pocitem, či snad to může být s domovem různě – podobně, jako různě to může být třeba s „identitou“? Někteří antropologové píšou, že identita je vždy vyjednávaná ve vzájemných vztazích, a „je“ situační a relační. A argumentují perspektivou sociálního konstruktivismu. Co obnáší epistemologická pozice sociálního konstruktivismu? Je to pozice, která je mi blízká, a tudíž mohu z této perspektivy zkusit nahlédnout vybrané téma?*

Zdá se, že mé dosavadní otázky a jejich uvažování vedou ke studiu konceptů identity v teoreticko-epistemologickém zázemí sociálního konstruktivismu. Je tedy namístě jej prostudovat. Zároveň jsem při studiu literatury natrefila na pojem lokální, ba dokonce ve spojení lokální identita. S konceptem lokální identity se ovšem pracuje různými způsoby – v rozličných textech je různě definována. Mým cílem je tedy hledat takové texty, které lokální identitu rozumějí konstruktivisticky, tedy jako situační a relační vyjednávání vztahu k nějakému místu.

Postupně tedy prozkoumáváme pole dosavadního poznání k našemu tématu, a to ve smyslu jeho vědeckého uchopení (viz sociokulturní antropologie, sociální konstruktivismus, vyjednávání identit, lokální identita). Pohybujeme se tedy mezi zhruba nadhozeným tématem našeho zájmu a tím, jak se k tomuto tématu vyjadřují různé zdroje (o čem se píše i o čem se mluví, třeba v přednáškách). Postupně prozkoumáváme pole našeho zájmu a hledáme takové koncepty (tedy i takové definice pojmů), které odpovídají námi zvolenému teoreticko-epistemologickému zázemí. Cílem je vyjasnění epistemologických východisek, používaných teorií a konceptů/pojmů tak, abychom s nimi v procesu výzkumu mohli zacházet.

Trochu smutnou skutečností budiž, že teoreticko-epistemologická literatura, po které se pídíme, se nutně nemusí vztahovat k tématu našeho vlastního výzkumu (tedy např. k *pojetí domova u vystěhovaných obyvatel obce XY*). Ba dokonce, často se k němu nevztahuje. Vyjasnění a osvojení si našich vlastních epistemologických pozic dosahujeme prostřednictvím studia literatury k různorodým tématům (v našem příkladu bychom asi měli začít u *Sociální konstrukce reality* Bergera a Luckmanna /2001/ a pokračovat v navazujících textech, které důsledněji pojednávají konstruktivismus ve vztahu k vyjednávání identit a zejména lokální identity).

2) Odborná literatura, která sleduje námi zvolené téma (**tematická**)

Zatímco epistemologie, teorie a koncepty můžeme studovat v literatuře věnující se libovolným tématům, měli bychom zároveň sledovat i to, jak různě může být námi zvolené téma pojednáváno. Hledáme tedy literaturu, která se zabývá obdobnými tématy, jako je naše, a to bez ohledu na to, jaké teoreticko-epistemologické a teoreticko-konceptuální zázemí používá. Tento typ literatury nám totiž může pomoci vytvořit si plastičtější obraz o sledovaném tématu.

V námi zvoleném příkladu by šlo o texty, které se v různých terénech zabývají vztahem lidí k nějakému (obvykle zaniklému) místu. Někdy se nám podaří najít literaturu přímo ke konstrukci lokálních identit, ale od věci není ani literatura pojímající tento vztah z jiných pozic – např. výsledky dotazníkového šetření založeného na pozitivistické tradici.

3) Odborná literatura, která používá inspirativní metody (**metodologická**)

Zvolené teoreticko-epistemologické zázemí zhusta implikuje nějakou výzkumnou strategii. Jindy je určitý výzkumný design typický pro společenskovědní obor, v jehož rámci chceme výzkum uskutečnit. Ovšem mnohdy můžeme zvolit řadu způsobů, jak zvolené téma zkoumat.

Souhrnné metodologické učebnice, stejně jako ostatní sekundární literatura, slouží k prvotní orientaci v rozmanitých metodologických postupech. Obvykle ovšem odkazují i na texty, které se cíleně věnují těm, které výzkumné metodě. K některým typům výzkumů je namísto studovat i tuto specializovanou metodologickou literaturu.

Zároveň však, jak jsme již uvedli, obsahují současné odborné společenskovední texty, založené na empirickém výzkumu, obvykle pasáže či kapitoly, popisující použité metody výzkumu. Je tedy namísto sledovat, jak k našemu tématu přistupovali jiní výzkumníci, které metodologické postupy pro svůj výzkum zvolili. Kde spatřovali obtíže a kde naopak výhody zvoleného postupu. Potažmo – jaké metody jsou obvykle užívány ve vztahu k našemu teoreticko-epistemologickému zázemí, v našem oboru. Vyhledáváme literaturu, o níž se můžeme opírat pro zpracování vlastního výzkumného projektu, a to zhruba i nehledě na téma, jemuž se takové texty věnují.

Autorka našeho příkladového výzkumu vychází z pozic sociokulturní antropologie. Hledá tedy texty, které rozpracovávají etnografický výzkum (viz kapitola 11.5), a to jak obecně, tak v konkrétních výzkumných projektech.

4) Literatura či zdroje, které poskytují kontextové informace o námi zvoleném tématu (**kontextová**)

V tomto případě může jít o odbornou a případně i neobornou literaturu, která nám poskytne různorodé informace o sledovaném tématu, terénu, případu. Obvykle jde o „fakty“, které nutně nemusíme podrobovat analýze, ale které nám naopak hluboký analytický vhled do tématu umožňují. (To, že je nepodrobujeme analýze, ale rozhodně neznamená, že je přijímáme nekriticky. K analytické práci s různými zdroji dat viz kapitola 15.)

V našem příkladu by šlo o informace o těžbě (hnědého) uhlí v 80. letech 20. století, o těžebních revírech a vyjednávání jejich utváření, likvidaci osídlení v těchto oblastech a stěhování obyvatel atp. A stejně tak i literatura o místech, kam byli obyvatelé nuceně přestěhováni atp.

V případě, že nemáme k dispozici dostatek odborných zdrojů a jsme nuceni se uchýlit ke zdrojům neoborným, měli bychom to explicitně zdůvodnit, a to jak v projektu výzkumu, tak ve zprávě o jeho výsledku (tedy třeba v kvalifikační práci).

Cílem veškerého tohoto snažení je především zaujmout nějakou smysluplnou pozici ve vztahu k tématu, která nám umožní klást si vědecky relevantní a vzájemně koherentní paletu otázek. Zopakujme, že chceme nalézt, co, proč a jak v celé šíři námi vybraného tématu podrobíme zkoumání.

Studium dosavadního vědění je tedy nezbytnou součástí jakéhokoliv empirického výzkumu, protože nám při přípravě našeho vlastního výzkumného projektu může přinést různorodé poznatky a významně obohatit náš vlastní výzkum.

3.3.3 Rešerše literatury

Proces vyhledávání odborné literatury se označuje jako **rešeršní činnost**. Jejím výsledkem je rešerše, tedy soupis odborných (popř. i neoborných) zdrojů k výzkumnému tématu. Obvykle nakonec nepoužijeme všechny zdroje, které jsme v rámci rešerše vyhledali a poznamenali si. Podstatou rešeršní činnosti totiž je udělat si pořádek v přehršli literatury, jež by se našeho tématu mohla týkat. Je nanejvýš pravděpodobné, že zadáme-li vybrané téma/obor/autoritativní zdroje do jakéhokoliv vyhledávače, ocitneme se v nepřehledné zmoři odkazů. Prvním třídicím kritériem tak může být rozlišení kvalitních odborných zdrojů (viz rámeček 3.3).

Rámeček 3.3 → Jak poznat kvalitní odbornou literaturu?

Odborné texty vyhledáváme prostřednictvím vysokoškolských či odborných knihoven, které mají zpracované vlastní přehledy dostupných elektronických zdrojů včetně návodů, jak s nimi pracovat. Od věci samozřejmě není ani fyzická návštěva knihovny, potažmo odborného knihkupectví. V každém případě je namístě při vyhledávání odborné literatury různé zdroje (knihovny, databáze, open access platformy atp.) kombinovat.

Zatímco zkušený badatel obvykle dokáže rozpoznat, zda je daná kniha, či článek kvalitním odborným textem, pro začínajícího výzkumníka může být takové posouzení poměrně obtížné. Vhodné je proto východiska a literaturu konzultovat s vedoucím práce či školitelem. Nicméně pro každou situaci lze shrnout určitá hrubá, ale funkční kritéria kvalitní odborné literatury.

- Kvalifikace, erudice autora v tématu/oboru, akademické pracoviště, na kterém působí.
- To, zda kniha či článek prošly recenzním řízením, prestiž nakladatelství či časopisu, ve kterém byl text publikován.
- Míra citovanosti zdroje.
- Aktuálnost, datum vydání.

Vedle posouzení kvality odborných zdrojů se řídíme tím, jak se vyhledané texty vztahují k tématu námi uvažovaného výzkumu. Přičemž v procesu vyhledávání se řídíme nejen názvem textu, ale především jeho abstraktem či resumé; popř. se zběžně podíváme na úvod a závěr studie. Jinými slovy, proces vytváření vlastní rešerše odborné literatury k našemu tématu nespočívá ve studiu literatury, ale ve vytváření komentovaného soupisu zdrojů. Komentáře vytváříme na základě svého předběžného posouzení vyhledaných textů. Rešerši sestavujeme systematicky (systém viz např. výše) a hierarchicky – označujeme si, které texty se jeví ke studiu jako významné, a do komentářů si píšeme proč.

Rešerše odborné literatury ústí ve zpracování teoretických východisek, metodologických inspirací a empirických poznatků pro dané výzkumné téma. S postupem pronikání do rozsahu

a povahy literatury k tématu ji začínáme také důkladněji studovat a doplňovat, upřesňovat, některé vyhledané zdroje vylučovat (ideálně opět s komentářem, nikoli pouhým vymazáním – nikdy nevíme, zda někdy nebude vhodné se k nim vrátit), podrobněji komentovat. S vypracovanou rešerší tedy průběžně pracujeme, a to v celém procesu výzkumu.

Rešeršní práce se nám časem bohatě zhodnotí. Systematická rešerše nám umožní formulovat kvalitní výzkumný projekt, a to jak na úrovni výzkumného problému a výzkumných otázek, tak co do návrhu jeho metodologického zpracování. Zároveň nám poskytne kvalitní zázemí pro takové situace, kdy budeme v procesu výzkumu potřebovat něco dohledat (a to jsou situace zcela běžné), a ve výsledku nám dodá dobré zázemí pro sepsání naší vlastní odborné práce.

Všechny společenskovední odborné texty, které spočívají v empirickém výzkumu, totiž vždy nutně obsahují pasáže, které vymezují teoretické a metodologické pozice autora ve vztahu k vlastnímu zpracovávanému tématu výzkumu. A nejinak je tomu i v kvalifikačních pracích typu bakalářských či diplomových prací. Teoretické ukotvení výzkumu v nich bývá zpracováno v žánru *kompilace* (Šanderová 2007), tj. systematicky budovaného textu, který formou odborně poučené diskuze čtenáře zpravuje o nastudované literatuře k teoretickému zázemí tématu projektu, a to od obecnějších proklamací co do epistemologického přístupu, přes diskuzi vybraných teorií a konceptů (popř. pojmů) až po vyústění v podobě výzkumného problému (viz kapitola 3.4) a návrhu jeho metodologického řešení.

Vlastní teoretické ukotvení výzkumu tedy rozhodně neznamená soupis veškeré literatury, kterou jsme k tématu našli. Tím méně pak nějaký slovníček pojmů, natož soupis různých tezí vybraných autorů, systematicky rozříděný do kapitol. Naopak, má jít o promyšlené a uspořádané pojednání právě těch epistemologických, teoretických, konceptuálních, tematických a metodologických východisek, o které se ve vlastním výzkumu opíráme a na něž navazujeme.

Pokud jde o epistemologické zázemí výzkumu, to může, ale nemusí být explicitně v našem vlastním odborném textu diskutováno. Odborné studie mnohdy předpokládají, že epistemologické zázemí je čtenáři zřetelné už ze způsobu psaní, volby konkrétních teoretických konceptů, formulace výzkumného problému a výzkumných otázek, resp. cílů výzkumu. Tedy předpokládají odborně poučeného čtenáře. V kvalifikačních pracích by teoreticko-epistemologické pozice alespoň ve zkratce představeny být měly: „kvalifikační“ ostatně znamená prokázat dané „řemeslo“, tedy v případě společenských věd porozumění tomu, že různé teoreticko-epistemologické perspektivy implikují různé způsoby tázání se, a tedy i různé metody výzkumu. „Představeny“ ovšem nutně neznamená „diskutovány“ – po pravdě, pouštět se do epistemologických diskuzí není jednoduché. Zvláště v prvních kvalifikačních pracích je spíše rozumné se diskuzím tohoto typu vyvarovat. Podstatné budiž, že bychom si měli být jisti, z jakých pozic ke svému výzkumnému tématu přistupujeme, a to jak při rozvažování tématu výzkumu a při jeho realizaci, tak v procesu psaní naší odborné práce (je tedy zvykem přinejmenším na tento typ autoritativních textů odkazovat). To, že jsme si ten který přístup vpravdě osvojili, se ovšem obvykle pozná nejen z toho, jaké otázky si klademe a jak na ně nahlížíme, ale i z toho, jak píšeme, jaký jazyk používáme.

Zcela nezbytné je ale důkladně představit, tedy i diskutovat, vybrané teorie a koncepty. Protože právě jejich prostřednictvím můžeme námi prvotně zvažované téma zúžit na téma zkoumatelné, které vyjadřujeme prostřednictvím formulace výzkumného problému a výzkumných otázek, resp. cílů výzkumu.

3.4 VÝZKUMNÝ PROBLÉM A VÝZKUMNÉ OTÁZKY

Už jsme pojednali, že prvotní zvažování výzkumných záměrů se často odehrává v rovině tématu. Aby bylo možné vůbec o výzkumu uvažovat, potřebujeme ovšem téma převést do takové podoby, aby bylo vědecky (odborně) relevantní a legitimní, a zároveň, aby bylo výzkumně uchopitelné. To znamená, že musíme promyslet, co v dané oblasti svého zájmu vlastně chceme zkoumat, z jaké oborové a teoretické perspektivy budeme k tématu přistupovat.

Toto „promyšlení“ znamená, že na základě rešerše a studia odborné literatury formulujeme **výzkumný problém**, který budeme prostřednictvím vlastního výzkumu řešit.

Výzkumný problém může představovat jednu větu či odstavec textu, v němž je jasně specifikováno, na co bude vlastní výzkum zaměřen. Tato věta či odstavec v sobě zahrnují veškeré naše dosavadní studium sledovaného tématu (tedy především studium odborné literatury, popř. i dalších zdrojů) a lze říci, že je jeho vyústěním. Ve formulaci výzkumného problému tedy používáme odborný jazyk, založený na naší znalosti teorií a konceptů, které jsme k tématu nastudovali a které ve výzkumu hodláme použít. Zároveň prostřednictvím formulace výzkumného problému již velmi konkrétně pojmenováváme, na co, jak a kde se ve svém výzkumu hodláme zaměřit.

Vrátíme-li se k (pozitivním i negativním) příkladům v této kapitole, může být výzkumný problém formulován třeba takto:

Fotbalové zápasy a třídně zakotvená morální panika na příkladu mediálního zpravodajství o AC Sparta Praha.

Vyjednávání rodinné paměti na příkladu analýzy narativních vyprávění tří generací rodiny XY. Reflexe veganských praxí v každodennosti jejich aktérů.

Konstrukce lokální identity na příkladu etnografického výzkumu obyvatel zaniklé obce XY. (Poznámkou budiž, že všechna XY znamenají anonymizaci konkrétních případů – viz kapitola 4.)

Jak vidno, výzkumný problém formulujeme ve vztahu k vědeckému poznání, přičemž konkrétní pojmy, které v jeho formulaci používáme, se vztahují ke konkrétním teoriím a konceptům, s nimiž chceme ve vlastním výzkumu pracovat. Zároveň je již z formulace výzkumného problému patrné, kde (mediální zpravodajství o zápasech, vyprávění členů rodiny, rozhovory s vegany, lidé ze zaniklé obce) a jak (obsahová analýza, narativní vyprávění, polostrukturované rozhovory, etnografie) budeme pracovat. Výzkumný problém je formulován již poměrně

přesně a úzce – ostatně, jak upozorňuje třeba Silverman (2005), cílem je říci mnoho o malém problému, nikoli málo o mnoha věcech.

Výzkumný problém tvoří jádro každého výzkumu. Nicméně jakkoli vystihuje podstatu výzkumu, pro samotný výzkum je obvykle ještě příliš obecný. Proto bývají součástí výzkumného problému **výzkumné otázky**. Ty by měly jasně, srozumitelně a přesně formulovat to, co se snažíme vlastním empirickým výzkumem zodpovědět. Výzkumné otázky vycházejí z výzkumného problému, který chceme řešit, ale zhusta se soustředí jen na určitý jeho dílčí aspekt či aspekty. Jedná se obvykle o tázací věty (v případě, že nám forma tázacích vět nevyhovuje a chceme formulovat věty oznamovací, hovoříme obvykle o cílech výzkumu, pro které ovšem platí stejné principy jako pro výzkumné otázky).

Výzkumné otázky upřesňují výzkumný problém: jejich prostřednictvím je výzkumný problém zúžen a konkretizován na jednotlivé oblasti, které budou v procesu výzkumu reálně zkoumány. Rozhodně tedy nejde o otázky, které klademe participantům výzkumu v dotazníku či při rozhovoru. Výzkumné otázky jsou formulovány v odborném jazyce a nezřídka by byly bez širších znalostí těžko srozumitelné. Zároveň nelze předpokládat, že by nám lidé mohli dát přímo odpověď na to, co zkoumáme. Kdyby tomu tak bylo, bylo by daleko snazší společenskovědní vědění vytvářet.

Rozdíl tedy spočívá v tom, že výzkumné otázky klademe jakožto vědci sami sobě. Sami na ně také odpovídáme, a to prostřednictvím analýzy a interpretace dat v příslušném vědním kontextu. Daty, jež analyzujeme a interpretujeme, mohou být např. odpovědi účastníků výzkumu v dotazníkovém šetření (viz kapitola 7) nebo v rozhovoru (viz kapitola 13); (nebo třeba naše záznamy pozorování /viz kapitoly 8 a 14/ či různé typy dokumentů /viz kapitola 15/ atd.).

Výzkumné otázky vymezují a organizují výzkum, určují jeho hranice, směr, kohezi – jsou pro výzkumníka vodítkem, kudy se jeho výzkum bude ubírat, resp. kudy se ubírá. Mohou sloužit jako vodítko či maják v procesu výzkumu, tj. vést nás při rozhodování se v plánování a postupu vlastního výzkumu (od volby výzkumné strategie či výzkumného designu, přes volbu výzkumného souboru, resp. vzorku či terénu pro náš výzkum, a volby vhodných technik sběru/tvorby dat až po to, jak se v přehršli různých dat vůbec vyznat a jaké analytické postupy nás nejpřesvědčivěji dovedou k cíli, potažmo na co se v procesu analýzy a interpretace dat zaměřovat).

Pokud se vrátíme k příkladu výzkumu konstrukce lokální identity obyvatel zaniklé obce XY, můžeme si představit výzkumné otázky typu:

Výzkumný problém: *Konstrukce lokální identity na příkladu etnografického výzkumu obyvatel zaniklé obce XY.*

Výzkumné otázky:

Jak se aktéři vztahují k zaniklé obci XY?

Jaké praxe ve vztahu k zaniklé obci aktéři vytvářejí? Jak je performují?

Ve vztahu k jakým dalším aktérům svůj vztah k zaniklé obci performují?

Jak se aktéři vztahují ke svému současnému domovu?

Kde a jak je vytvářen současný „prostor“ zaniklé obce?

Jaká „místa paměti“ jsou ve vztahu k zaniklé obci XY vytvářena? Jak jsou vyjednávána?

A tak dále a tak podobně. Podoba a množství výzkumných otázek se odvíjí jak od povahy sledovaného tématu, tak od volby designu výzkumu (zatímco třeba v etnografii si můžeme, jak je to třeba ve výše uvedeném příkladu, klást řadu velmi otevřených otázek, v jiných výzkumných designech může jít třeba o 2–3 hlavní výzkumné otázky, které jsou případně rozpracovány do podrobnějších pracovních výzkumných otázek). Jak jsme uvedli, výzkumné otázky směřují výzkumný problém do vcelku konkrétních záměrů, které se na jednu stranu opírají o studium literatury k tématu, na stranu druhou zvažují možnosti vlastního zkoumání – tedy i povahu dat, která pro zodpovězení výzkumného problému potřebujeme.

Dobrý výzkum se snaží nalézt důkladně podloženou odpověď na užší, jasně vymezený problém, který je konkretizován do výzkumných otázek. Chybou je snažit se přinést odpověď na všemožné aspekty problému, které nás při výzkumu napadly. Odpovědi bývají v takových případech totiž povrchní, slabě zakotvené v empirických datech. Výzkumný problém a výzkumné otázky musejí vyplývat z oborové diskuze, musejí být pro daný obor relevantní a srozumitelné, k čemuž dospějeme právě prostřednictvím studia oborově relevantní literatury.

Musíme také vždy zvažovat, co jsme schopni s dostupnými prostředky (odbornými a metodologickými znalostmi, časem, financemi atd.) zkoumat, a realisticky podle toho výzkumný problém a výzkumné otázky formulovat. Řada témat, se kterými se setkáváme v základních oborových učebnicích, ve skutečnosti představuje rozsáhlé a komplikované problémové oblasti, které můžeme stěží vyřešit malým (studentským) projektem. Tyto učebnicové či encyklopedické syntézy klíčových oborových témat a přístupů nám ale mohou poskytnout vodítko v hledání úžeji specializovaných aspektů těchto témat, kde už i menší výzkum může přinášet hodnotný fragment vědění.

3.5 VOLBA VÝZKUMNÉ STRATEGIE

Jakkoli se v metodologických učebnicích někdy uvádí volba výzkumné strategie, tedy primárně volba mezi kvalitativním a kvantitativním (případně smíšeným) výzkumem, jako další krok přípravy výzkumného projektu, v momentě, kdy se nám podařilo dobře formulovat výzkumný problém a výzkumné otázky, již tuto volbu musíme mít nutně vyřešenou. Základními rozdíly mezi kvalitativními a kvantitativními výzkumy se zabýváme v kapitole 2 a podrobně je pak rozpracováváme v oddílech kvantitativní a kvalitativní výzkum v této učebnici a úvodních kapitolách těchto oddílů (viz kapitoly 5 a 11).

Omezme se tedy ve vztahu k volbě výzkumné strategie pouze na dvě poznámky.

Jak vidno z předchozího textu, volba výzkumné strategie nepředchází volbě tématu výzkumu, ale je jeho nedílnou součástí. Všechny společenskovední obory (snad s výjimkou sociokulturní antropologie, i když ani zde nejde o dogma) ve svých současných přístupech akceptují jak kvantitativní, tak kvalitativní výzkumné strategie. Tedy jak v sociologii a psychologii, tak třeba v politických vědách a mediálních studiích lze realizovat jak kvantitativní, tak kvalitativní výzkumy. Volba vědního oboru tedy sama o sobě není argumentem pro volbu výzkumné strategie. (Ona výjimka sociokulturní antropologie pramení ze specifické tradice tohoto oboru, v němž je metoda /etnografický výzkum/ součástí oborových epistemologických pozic.)

Stejně tak argumentem ale není, že by některá výzkumná strategie snad byla „jednodušší“. Každý metodologický postup má své nároky, jen se tyto nároky liší a jsou v procesu výzkumu jinak rozloženy.

Primárním argumentem pro volbu vhodné výzkumné strategie a konkrétního výzkumného designu tedy je, že musí být vhodná pro zodpovězení výzkumného problému a výzkumných otázek či cílů výzkumu. Zatímco pokročilý vědec se již obvykle pohybuje v nějakých epistemologických, a tedy i výzkumných rámcích, začínající výzkumník teprve před otázkou, kudy se jeho vědecká kariéra bude ubírat, stojí. Kvalifikační práci typu bakalářské či diplomové práce lze pojmut i jako výzvu k prozkoumání, které postupy nám více „sedí“. Přesto ale úvahu o výzkumném projektu nikdy nezačínáme tím, *jak* bychom něco chtěli zkoumat, ale tím, *co* chceme zkoumat.

3.6 VOLBA METODOLOGICKÝCH POSTUPŮ

V souladu se zvolenou výzkumnou strategií zvažujeme další konkrétní metodologické postupy vlastního výzkumu, tj. zvažujeme volbu *výběrového souboru/konstrukce vzorku/případu/terénu výzkumu, technik a nástrojů sběru/tvorby dat a technik analýzy a interpretace dat*. Tyto metodologické postupy vždy uvažujeme tak, aby jejich prostřednictvím mohl být zodpovězen výzkumný problém a výzkumné otázky. Zároveň tedy zvažujeme možnosti, limity a oprávněnost použití jednotlivých metod.

Realizace empirického výzkumu je tedy spojena s řadou rozhodování. Ve vztahu k metodologickým volbám se s tím, o jaké volby jde a jaké různé možnosti řešení se nabízejí, seznámíme na dalších stránkách této učebnice. Vždy bychom však měli mít na paměti, že výzkum je systematickým procesem, jehož jednotlivé kroky by měly být promyšleny a reflektovány za pomoci výzkumných otázek, které konvenují s teoretickým zázemím výzkumného projektu. Čtenáři našeho vlastního odborného textu, který bude výsledkem našeho výzkumného snažení, by měli mít vždy možnost posoudit adekvátnost zvolených metodologických řešení. Celý proces rozhodování a jeho výsledky by proto v našem výsledném odborném textu (třeba v bakalářské či diplomové práci) měly být transparentně představeny (viz také kapitola 11.8).

Nezbytnou součástí promýšlení projektu výzkumu a jeho realizace je ohled na **etické aspekty výzkumu**. Klíčovými zásadami etiky výzkumu se proto bude věnovat hned následující kapitola 4. Ale protože etické otázky by nás měly provázet celým výzkumným procesem, bude jim poskytována pozornost také v jednotlivých kapitolách v kontextu prezentace konkrétních metodologických postupů.

Shrnutí

- Realizace empirického výzkumu znamená, že musíme učinit sadu různých závažných rozhodnutí.
- V přípravě výzkumu tato rozhodnutí formulujeme do projektu výzkumu.
- Projekt výzkumu se soustředí na popis tématu výzkumu, jeho vědeckou relevanci a jeho řešení prostřednictvím návrhu konkrétního výzkumného postupu.
- Téma výzkumu můžeme volit jak na základě naší přímé či zprostředkované zkušenosti, tak na základě dosavadního vědeckého poznání. Při promýšlení tématu musíme brát ohled jak na jeho odborné uchopení, tak na možnosti toho, kde a jak by jej bylo možné zkoumat.
- Projekt výzkumu se opírá o důkladné studium odborné literatury. Spočívá v osvojení si epistemologického zázemí, teoretických přístupů a konceptů, které chceme v procesu vlastního výzkumu používat.
- Vyhledávání odborné literatury se označuje jako rešeršní činnost; jejím výsledkem je rešerše literatury, tedy naše vlastní komentovaná databáze textů k tématu, s nimiž dále pracujeme.
- Jádrem výzkumného projektu je výzkumný problém a výzkumné otázky, v nichž je explicitně pojmenováno, co, jak a kde budeme řešit. V závěru výzkumu na ně odpovídáme.
- Promýšlení výzkumného projektu znamená promýšlení volby výzkumné strategie (popř. i výzkumného designu), konstrukce vzorku / výzkumného souboru, technik a nástrojů sběru/tvorby dat, analýzy dat a způsobů jejich interpretace.
- S odbornou literaturou pracujeme podle zásad publikační etiky.

Doporučená literatura

- Bryman, A. 2012. *Social Research Methods*. Oxford: Oxford University Press. Kapitoly „Planning a research project and formulating research question“, „Getting started: reviewing the literature“.
- Heath, A. W. 1997. Jak psát projekt kvalitativního výzkumu. *Biograf*, 10–11, s. 129–133.
- Chenail, R. J. 1998. Jak srovnat kvalitativní výzkum do latě? *Biograf*, 15–16, s. 29–37.
- Punch, K. 2015. *Úspěšný návrh výzkumu*. Praha: Portál.
- Oxford Bibliographies*. Dostupné [online] z: <https://www.oxfordbibliographies.com/> [cit. 23. 2. 2019].

4

Etika výzkumu

Markéta Zandlová

Magdaléna Štovičková Jantulová